ԳՈՒՐԳԵՆ ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ
ԼՂՀ գլխավոր դատախազության կոռուպցիոն, սեփականության և տնտեսական գործունեության դեմ ուղղված հանցագործությունների գործերով բաժնի ավագ դատախազ, առաջին դասի խորհրդական

ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹՈՒՄ ՄԵՂԱԴՐՅԱԼԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի նախագծի /այսուհետ Նախագիծ/ 56-րդ գլուխը սահմանում է «Համագործակցության վարույթի» ծագման հիմքերն ու ընթացակարգը, դրա մասնակիցների՝ վարույթի խնդիրների ու նպատակների իրացման հնարավորությունն ապահովող փոխհարաբերությունները, մինչդատական վարույթի ու դատական քննության առանձնահատկությունները և այլն: Այս ինստիտուտը ՀՀ քրեական արդարադատության համակարգում նորույթ է, որի հիմնական նպատակը կազմակերպված, կոռուպցիոն բնույթի և գաղտնիության պայմաններում կատարվող այլ հանցագործությունների դեմ պայքարի նոր մարտավարությամբ նման հանցանքների բացահայտումն ու հանցագործների մերկացումն է:

Ընդհանուր առմամբ այս ինստիտուտը համապատասխանում է արտասահմանյան երկրների համանուն մոդելներ ունեցող ինստիտուտների կարգավորումներին, սակայն Նախագիծը պարունակում է որոշակի թերություններ, որոնք առանձին դեպքերում չեն ապահովում համագործակցության վարույթի մասնակիցների իրավունքների ու օրինական շահերի երաշխավորված պաշտպանությունը, համագործակցող կողմերի փոխհարաբերությունների կոնկրետությունն ու հստակությունը:

Սույն հոդվածում կփորձենք ներկայացնել մեղադրյալի պաշտպանության իրավունքի ապահովման, մասնավորապես համագործակցության վարույթին պաշտպանի ներգրավման հետ կապված որոշակի խնդիրներ, որի համատեքստում քննարկման է ենթակա այն հարցը, թե համագործակցության վարույթի հարուցման փուլում որ պահից պետք է ծագի պաշտպանի պարտադիր մասնակցությունն ապահովելու՝ քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի պարտականությունը:

Նախագծի 461-րդ հոդվածի համաձայն՝

1. Համագործակցության միջնորդությունը հասցեագրվում է հսկող դատախազին և ստորագրվում է մեղադրյալի ու նրա պաշտպանի կողմից:

/ … /

4. Համագործակցության միջնորդությունը մեղադրյալի կամ նրա պաշտպանի կողմից հսկող դատախազին հանձնվում է քննիչի միջոցով: Եթե միջնորդությունը ներկայացնելու պահին մեղադրյալը պաշտպան չունի, ապա քննիչը միջոցներ է ձեռնարկում վարույթին պաշտպանի մասնակցությունն ապահովելու համար և մեղադրյալին հնարավորություն է

ընձեռում պաշտպանի հետ քննարկել միջնորդությունը:[1]

Նախագծի 46-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ «Քրեական վարույթն իրականացնող մարմինը անհապաղ միջոցներ է ձեռնարկում վարույթին պաշտպանի մասնակցությունն ապահովելու համար, եթե՝

/ … /

9) մեղադրյալը միջնորդել է կիրառել համաձայնեցման կամ համագործակցության վարույթ»:

Հիշյալ իրավանորմերի պահանջից բխում է, որ համագործակցության վարույթի ծագման հիմքը համաձայնագիր կնքելու մեղադրյալի գրավոր միջնորդությունն է՝ ստորագրված ներկայացնողի ու պաշտպանի կողմից: Ընդ որում, Նախագիծը մեղադրյալին պաշտպանով ապահովելու պարտադիր պայման է սահմանել միջնորդությունը ներկայացնելու պահին պաշտպան չունենալը:

Նախագծի 461-րդ հոդվածի 3-րդ մասի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրահանգելու, որ այն պարունակում է համաձայնագիր կնքելու միջնորդության ձևի ու բովանդակության որոշակի կառուցվածք, որի պահանջների պահպանմամբ համաձայնագիր կնքելու միջնորդություն ներկայացվելու դեպքում միայն կարող է ծագել քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի՝ պաշտպան չունեցող մեղադրյալին պաշտպանով ապահովելու Նախագծի 46-րդ հոդվածից բխող պարտականությունը:

Նախագծի 461-րդ հոդվածի 4-րդ մասի գործնական կիրառությունը ենթադրում է միմյանց հաջորդող հետևյալ գործողությունների պարտադիր կատարում՝

ա/ պաշտպան չունեցող մեղադրյալը պետք է կազմի մինչդատական համաձայնագիր կնքելու մասին գրավոր միջնորդություն և այն ներկայացնի քննիչին,

բ/ քննիչը պետք է հավաստիանա, որ մեղադրյալի կողմից ներկայացվող միջնորդությունը համաձայնագիր կնքելու վերաբերյալ է /որը պետք է բավարարի Նախագծի 461-րդ հոդվածի 3-րդ մասը բովանդակող պահանջները/, այնուհետև

գ/ քննիչը պարտավոր է չընդունել միջնորդությունը, ներգրավել պաշտպան՝ ընձեռելով մեղադրյալին միջնորդությունը պաշտպանի հետ քննարկելու հնարավորություն:

Այդպիսով՝ Նախագծում տրված իրավակարգավորումը ենթադրում է, որ մեղադրյալի՝ պարտադիր պաշտպանով ապահովվելու իրավունքը, հետևաբար նաև քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի հակընդդեմ պարտականությունը ծագում է մեղադրյալի կողմից համաձայնագիր կնքելու միջնորդություն ներկայացնելու դեպքում:

Մեր կարծիքով, քննարկող խնդրի նման կարգավորումը նպատակահարմարության ու իրավական տեսանկյունից խոցելի է հետևյալ պատճառաբանություններով.

ա/ Պաշտպան չունեցող մեղադրյալի կողմից համաձայնագիր կնքելու միջնորդությամբ հանդես գալու դրսևորումները տեսականորեն կարող են արտահայտվել տարբեր ձևերով՝ միջնորդությունը /պաշտպանի հետ չքննարկված/ փոստով ուղարկելու, անձամբ կամ միջնորդավորված ներկայացնելու կամ այլ եղանակներով, որից հետո ըստ Նախագծի 461-րդ հոդվածի 4-րդ մասի քննիչը ստանձնում է մեղադրյալին պաշտպանով ապահովելու պարտականություն՝ մեղադրյալին ընձեռելով միջնորդությունը պաշտպանի հետ քննարկելու հնարավորություն: Սակայն այդպիսի պայմաններում վարույթն իրականացնող մարմինը ստանում է պաշտպանի հետ չքննարկված միջնորդության բովանդակությանը ծանոթանալու հնարավորություն և դրանից ստացված տեղեկատվությունը անուղղակիորեն օգտագործելու եղանակով քննիչը կարող է ձևավորել նույն միջնորդությունը դատախազի կողմից հետագայում մերժելու հիմքեր, ինչը պարունակում է մեղադրյալի իրավունքների ու օրինական շահերի ոտնահարման իրական սպառնալիք: Հիշյալ փուլում պաշտպանի մասնակցությունը ենթադրում է վերջինիս կողմից մեղադրյալին դատավարական իրավունքների պարզաբանում և ենթադրյալ համագործակցության վարույթի շրջանակում ստանձնվող պարտականությունների ծավալի կատարման հնարավորության, ինչպես նաև դրա արդյունքում դատախազի կողմից «ընդառաջելու» պաշտպանության կողմի համար ակնկալվող տարբերակների քննարկում[2]: Դրանից ենթադրվում

է, որ պաշտպանի հետ խորհրդակցելուց հետո մեղադրյալը կարող է նաև հրաժարվել համաձայնագիր կնքելու միջնորդություն ներկայացնելու իրավունքից, մինչդեռ այդ դեպքում քննիչը նույնպես կունենա պաշտպան չունեցող մեղադրյալից ստացված միջնորդության բովանդակությունը օգտագործելու իրական հնարավորություն: Նախագծի 120-րդ հոդվածը, որը սահմանում է որպես ապացույց չթույլատրվող նյութերը, չի պարունակում համաձայնագիր կնքելու միջնորդության բովանդակությունից բխող տեղեկատվության /հատկապես այն դեպքում, երբ միջնորդությունը գտնվում է մեղադրյալի ու նրա պաշտպանի կողմից քննարկման կամ դատախազի կողմից ուսումնասիրության փուլում/ օգտագործման անթույլատրելիությունն արձանագրող պահանջ այն դեպքում, երբ մեղադրյալը պաշտպանի հետ քննարկելուց հետո չի պնդում միջնորդությունը կամ հրաժարվում է միջնորդությունից: Պայմանականորեն ընդունենք, որ համաձայնագիր կնքելու միջնորդության մեջ նշվել էր այն անձի անունը, ում հանցավոր դեպքին մասնակցությունը հիմնավորող ապացույցներ ներկայացնելու պարտականություն էր ստանձնել մեղադրյալը: Նախքան միջնորդությունը մեղադրյալի կողմից պաշտպանի հետ քննարկելը, քննիչը կստանա տվյալ անձին հարցաքննելու իրական հնարավորություն, որի ընթացքում հարցաքննվողը կարող է, օրինակ, հանդես գալ խոստովանությամբ, ներկայացնել ինքնամերկացնող ապացույցներ՝ այդ կերպ սպառելով համագործակցության առարկան, ինչը կչեզոքացնի մեղադրյալի կողմից ներկայացված միջնորդությունը դատախազի կողմից բավարարելու հավանականությունը:

բ/ Նախագծի 49-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «Պաշտպանը, նպատակ ունենալով պարզելու մեղադրանքը հերքող, մեղադրյալի պատասխանատվությունը բացառող կամ պատիժը և դատավարական հարկադրանքի միջոցները մեղմացնող հանգամանքները, ինչպես նաև պաշտպանելու նրա իրավունքները և իրավաչափ շահերը, սույն օրենսգրքով սահմանված կարգով իրավունք ունի՝

/ … /

4) մեղադրյալին պարզաբանել նրա իրավունքները / … /»:

Պաշտպանի կողմից մեղադրյալին իրավունքների պարզաբանման հնարավորությունը պետք է լինի իրական ու առարկայական և ծառայի որպես անհրաժեշտ միջոց իրավական պաշտպանության այդ գործիքակազմի գործադրմամբ ու մեղադրյալի իրավական պաշտպանության տակտիկական ու իրավական հիմքերի ընտրությամբ պաշտպանվել ենթադրյալ մեղադրանքին և ընդհանրապես դատավարական բոլոր տեսակի բացասական հետևանքներին: Այլ կերպ ասած՝ պաշտպանության կողմը պետք է ունենա պաշտպանական այն «զենքը», որը կտա նրան քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի մեղադրական «հարձակումներին» դիմագրավելու արդարացված հնարավորություն: Հակառակ դեպքում պաշտպանությունը կստանա դրվագային բնույթ և պաշտպանը ստիպված կլինի յուրաքանչյուր անգամ պաշտպանական գործառույթն ու մեխանիզմները վերակազմակերպել կամ վերադասավորել ըստ մեղադրանքի կողմի առաջադրած իրավիճակների ու պահանջների:

Անձի պաշտպանության իրավունքի վերաբերյալ Եվրոպական դատարանը ևս արտահայտել է իրավական դիրքորոշում, որում մասնավորապես, Եվրոպական դատարանը նշել է, որ Կոնվենցիան կոչված է երաշխավորելու ոչ թե տեսական և պատրանքային, այլ գործնականում և արդյունավետ իրականացվող իրավունքներ: Դա հատկապես վերաբերում է պաշտպանության իրավունքին (տե՛ս Արտիկոն ընդդեմ Իտալիայի (Artico v. Italy) գործով վճիռ, 1980թ., մայիսի 13, կետ 33, Հերմին ընդդեմ Իտալիայի (Hermi v. Italy) գործով վճիռ, 2006թ., հոկտեմբեր 18, կետ 95):

Համանման կարծիք է արտահայտել նաև ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի քրեական պալատը ԵԿԴ/0121/11/14 քրեական գործով 2015 թվականի մարտի 27-ի որոշմամբ, որում արված հետևությունը հիմնված է ՀՀ Սահմանադրության 3-րդ հոդվածի 3-րդ պարբերության այն պահանջի վրա, որ պետությունը սահմանափակված է մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներով ու ազատություններով՝ որպես անմիջականորեն գործող իրավունք, իսկ

անմիջականորեն գործող իրավունքը չի կարող լինել վերացական[3]:

Այն դեպքում, երբ պաշտպանը ներգրավվում է քրեական դատավարությանը մեղադրյալի կողմից մինչդատական համաձայնագիր կնքելու վերաբերյալ միջնորդություն ներկայացնելու պահից, վերջինիս համար կարող են առաջանալ արդյունավետ պաշտպանության կազմակերպմանը խոչընդոտող հանգամանքներ, ինչն անթույլատրելի է:

գ/ Նախագծի 461-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ համագործակցության միջնորդության մեջ նշվում է, թե ինչում է արտահայտվելու մեղադրյալի համագործակցության բնույթը, ինչպես նաև այն գործողությունները, որոնք մեղադրյալը պարտավորվում է կատարել հանցագործությունը բացահայտելուն կամ այն կատարած անձի պատասխանատվության անխուսափելիությունը ապահովելուն աջակցելու նպատակով: Այսինքն հիշյալ միջնորդությունը բովանդակային առումով պետք է պարունակի վերոհիշյալ հոդվածի պահանջները բավարարող պայմանները: Ընդ որում, հիշյալ պայմանները պահպանելը կարևոր է նաև պաշտպանության կողմի համար, քանի որ առաջարկվող գործողությունների իրական լինելու և քննության տեսանկյունից օգտակարության աստիճանով է պայմանավորված միջնորդությունը դատախազի կողմից բավարարելու և համագործակցության համաձայնագիր կնքելու հավանականությունը[4]: Մինչդեռ ոչ բոլոր դեպքերում է, որ մեղադրյալը կարող է ծանոթ լինել քրեադատավարական օրենսդրության առաջադրած պայմաններին կամ ունակ լինել կազմելու դատավարական այդպիսի փաստաթուղթ:

Նախագծի 47-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ պաշտպանից հրաժարված մեղադրյալն իրավունք ունի ցանկացած պահի պահանջելու վարույթին ներգրավել նոր պաշտպան: Ուստի այն դեպքերում, երբ մեղադրյալը ունակ չէ կազմելու մինչդատական համաձայնագիր կնքելու մասին միջնորդություն, դատավարական այդ անորոշությունից կամ հնարավոր ռիսկերից խուսափելու համար, միջնորդություն ներկայացնելու մտադրությունը և հետագա գործողությունները պաշտպանի հետ քննարկելու նպատակով նա ստիպված կլինի օգտվել Նախագծի 47-րդ հոդվածով նախատեսված՝ պաշտպան պահանջելու իրավունքից: Նկարագրվածը ևս մեկ անգամ թույլ է տալիս արձանագրելու, որ Նախագծի 461-րդ հոդվածի 4-րդ մասով նախատեսված՝ քննիչի կողմից մեղադրյալին պաշտպանով ապահովելու պայմանը խնդրահարույց է:

Համագործակցության մասին համաձայնագիր կնքելու փուլում պաշտպանի պարտադիր ներգրավման՝ Նախագծով սահմանված կարգավորմանը համահունչ մոտեցում են պարունակում նաև մի շարք այլ պետությունների՝ մասնավորապես Ռուսաստանի Դաշնության[5] և Ղազախստանի քրեական դատավարության օրենսգրքերը[6]: Թեև ներկայացվող խնդրի կապակցությամբ դատավարագետների կարծիքները տարբեր են, սակայն տարակարծությունները ընդհանուր եզրեր ունեն, որն արտահայտվում է հետևյալում՝ նախքան քննիչի կողմից մեղադրյալի ներկայացրած միջնորդության բովանդակությունից տեղեկատվություն քաղելու հնարավորության ստեղծումը մեղադրյալին պետք է ընձեռվի այն փաստաբան-պաշտպանի հետ քննարկելու հնարավորություն:

Որոշ հեղինակներ կարծում են, որ մեղադրյալի կողմից համաձայնագիր կնքելու միջնորդություն ներկայացնելու բավարար հիմքերի առկայության դեպքում քննիչը պարտավոր է նրան պարզաբանել անձամբ պաշտպան հրավիրելու կամ պաշտպան նշանակելու միջնորդություն ներկայացնելու իրավունքը[7]: Մեկ այլ խումբ դատավարագետներ կարծում են, որ համագործակցության վարույթում պաշտպանի մասնակցությունը պարտադիր է համաձայնագիր կնքելու միջնորդություն ներկայացնելու մտադրության ծագման պահից[8]՝ այդպիսով արձանագրելով մեկ միասնական մոտեցում՝ համագործակցելու մտադրություն ունեցող մեղադրյալը պետք է ունենա պաշտպանության իրավունքի լիարժեք իրացման հնարավորություն նախքան համաձայնագիր կնքելու միջնորդություն ներկայացնելը:

Ըստ մեզ՝ իրավիճակներից զերծ մնալու համար Նախագծում նպատակահարմար է

մեղադրյալի պաշտպանության իրավունքն ապահովել միջնորդություն ներկայացնելու առավել վաղ փուլում՝ մեղադրյալի կողմից համագործակցելու մասին ցանկություն հայտնելու պահից: Այդ պայմաններում կապահովվի մեղադրյալի՝ համագործակցության եղանակների ու նպատակների շուրջ տեղեկատվության գաղտնիությունը՝ նախքան պաշտպանի ներգրավումն ու նրա հետ խորհրդակցելը, բացի դրանից մեղադրյալը ստիպված չի լինի օրենքի տարրը՝ Նախագծի 461-րդ հոդվածով նախատեսված միջնորդության բովանդակությանն առնչվող պայմանները պահպանելու համար անձամբ կազմել միջնորդության նախագիծ՝ բացառապես պաշտպանի ներգրավման հիմք ապահովելու և նրա հետ միջնորդությունը քննարկելու համար: Այդպիսի կարգավորման պայմաններում, պաշտպանի հետ խորհրդակցելուց և համաձայնագիր կնքելու միջնորդություն ներկայացնելու մտադրությունից հրաժարվելու դեպքում մեղադրյալը կստանա նաև նախկինում ունեցած իր մտադրության մասին հարկադիր բարձրաձայնելուց խուսափելու հնարավորություն:

Հետևաբար Նախագծի 41-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 9-րդ կետը անհրաժեշտ է փոփոխել և ներկայացնել հետևյալ ձևակերպմամբ.

«Քրեական վարույթն իրականացնող մարմինը չի ընդունում պաշտպանից մեղադրյալի հրաժարվելը կամ անհապաղ միջոցներ է ձեռնարկում վարույթին պաշտպանի մասնակցությունն ապահովելու համար, եթե՝

/ … /

9) մեղադրյալը համաձայնեցման կամ համագործակցության վարույթ կիրառելու ցանկություն է հայտնել»:

Նախագծի 461-րդ հոդվածի 4-րդ մասը նպատակահարմար է ձևակերպել հետևյալ բովանդակությամբ. «Միջնորդությունը մեղադրյալի կամ նրա պաշտպանի կողմից դատախազին հանձնվում է քննիչի միջոցով: Եթե մեղադրյալը միջնորդությունը ներկայացնելու ցանկություն հայտնելու պահին չունի հրավիրված կամ նշանակված պաշտպան, քննիչը միջոցներ է ձեռնարկում վարույթին պաշտպանի մասնակցությունն ապահովելու համար և մեղադրյալին հնարավորություն է ընձեռում պաշտպանի հետ խորհրդակցելու և միջնորդությունը քննարկելու համար»:

1.Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքի նախագիծ, փաստաթղթի կոդ Կ-084-14.09.2012,29.11.2013-ՊԻ-010/0, www.parliament.am կայքից:

2. М.О.Баев, О роли адвоката-защитника в заключении досудебного соглашения о сотрудничестве с подозреваемым/обвиняемым, Воронежский государственный университет, Вестник ВГУ, 2012, с. 373-381:

3. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, ընդունվել է 1995թ. հուլիսի 5-ին, 06.12.2015թ. փոփոխություններով հանդերձ:

4. А.Ю.Кирсанов, Досудебное соглашение о сотрудничестве, Анализ, практика, выводы, Закон и право, Москва, 2012, с. 43:

5. "Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации" от 18.12.2001 N 174-фз (ред. от 13.07.2015) (с изм. и доп., вступ. в силу с 15.09.2015):

6. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.11.2014 г.):

7. Дьяконова В.В. Указ. соч. с. 91:

8. Бочкарев А.Е. Указ.соч. с. 80: